

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II · ANY 2021 · N.15 · ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

A
Anna Maria Adroer
i Tasis
In Memoriam

Editor:

Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:

Joan Roca i Albert

Secretaria de redacció:

Vanesa Triay

Consell de redacció:

Daniel Alcubierre
(MUHBA)
Reinald González
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Núria Miró (MUHBA)
Miquel Molist (UAB)
Emili Revilla (MUHBA)
Teresa Reyes (DiBa)
Queralt Solé (UB)

Avaluadors externs:

Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

**Altres avaluadors
2012-2021:**

Carmen Aranegui Gascó
Xurxo M. Ayán
José Beltrán Fortes
Gian Pietro Brogiolo
Francesc Burjachs
Claudio Capelli
Laura Castells
Lídia Colomines
Carlo Ebanista
Virginia García-Entero

Albert Garcia Espuche
Enrico Giannichedda
Ignacio Grau
Carmen Guiral Pelegrín
Sonia Gutiérrez Lloret
Alberto León Muñoz
Josep M. Macias
Assumpció Malgosa
Pedro Mateos Cruz
Josep M. Nolla
Lauro Olmo Enciso
Josep M. Palet
Antonio Pizzo
Juan Antonio Quirós
Paolo Ramagli
Santiago Riera Mora
Jacques Thiriot
Josep Maria Vila

Control gràfic:

Emili Revilla

Disseny gràfic:

PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:

M. Dolors Magallón
El taller interactivo, S.L.

Imatges de la coberta:

Daniel Alcubierre-
MUHBA

Imatges contracoberta:

Global Mediterrània

ISSN

1699-793X

Dipòsit legal

B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**

Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2021·NÚM.15·ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

SUMARI
SUMARIO
SUMMARY
SOMMAIRE

9-12 QUARHIS I EL MUSEU COM A CENTRE DE CONEIXEMENT: CAP A UNA NOVA ETAPA

JOAN ROCA I ALBERT

ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE I CIUTADANIA

16-57 BARCELONA 1936-1939: SISTEMA DEFENSIU I CANVIS EN L'ARQUITECTURA D'UNA CIUTAT A LA REREGUARDA. UNA PROPOSTA D'ESTUDI DES DE L'ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE
JORDI RAMOS RUIZ

58-73 LA PETJADA DELS BOMBARDEIGS DE LA GUERRA CIVIL A LA CIUTAT DE BARCELONA: UNA PROPOSTA METODOLÒGICA
LAIA GALLEGU-VILA

74-79 ANNEX 1: ACCIÓ DEFENSA PASSIVA: CREACIÓ CONTEMPORÀNIA, EDUCACIÓ I ARQUEOLOGIA
NÚRIA AIDELMAN FELDMAN | LAIA COLELL APARICIO | CARLES GINER I CAMPRUBÍ

NOTES I ESTUDIS

82-103 LES PRIMERES SOCIETATS AGRÍCOLES A L'ÀREA DE SANT ANDREU I LA SAGRERA (BARCELONA): UNA VISIÓ DE CONJUNT
SERGIO ARROYO BORRAZ | ESTÍBALIZ MONGUILÓ CORTÉS | ISABEL PEREIRA HERNÁNDEZ | ANNA BACH GÓMEZ | MIQUEL MOLIST MONTAÑA

104-127 LA VIL·LA DEL PONT DEL TREBALL DIGNE ENTRE ELS SEGLES IV I VI. UN INDICADOR DEL CANVIS SOCIOECONÒMICS A BARCELONA ENTRE EL BAIX IMPERI I LA TARDOANTIGUITAT
DANIEL ALCUBIERRE GÓMEZ | JORDI ARDIACA RODRÍGUEZ | PERE LLUÍS ARTIGUES I CONESA | ANTONI RIGO JOVELLS

128-147 OS I METALL A LA NECRÒPOLIS ISLÀMICA DEL BORN, ESTUDI ANTROPOLÒGIC I ACTUACIONS DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ
NÚRIA ARMENTANO OLLER | IGNASI GALTÉS VICENTE | LÍDIA FONT PAGÈS | ANNA LÁZARO LUCAS | CARMÉ MIRÓ I ALAIX

148-159 LES RESTES D'AUS RECUPERADES A LA CASA CORRALES (EL BORN). REFLEXIONS AL VOLTANT DEL CONSUM D'AVIRAM A BARCELONA ENTRE ELS SEGLES XIV I XVIII
LLUÍS LLOVERAS ROCA | ANTONI FERNÁNDEZ ESPINOSA | LLUÍS GARCIA PETIT | SANTIAGO RIERA MORA | CARMÉ MIRÓ I ALAIX | JORDI NADAL LORENZO

160-191 APROXIMACIÓ ALS MATERIALS ARQUEOLÒGICS DE LA FASE FINAL DEL REC COMTAL AL SEU PAS PER L'ANTIC MERCAT DEL BORN
JOSEFA HUERTAS ARROYO | NÚRIA MIRÓ I ALAIX | TONI FERNÁNDEZ ESPINOSA

NOTICIARI

194-196 PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA

197-200 PALEOPAISATGE I PALEOAMBIENT A BARCELONA: EL PROJECTE PALEOBÀRCINO-I (2016-2020)

201 RECURSOS FAUNÍSTICS A LA BARCELONA IMPERIAL, TARDOANTIGA I MEDIEVAL. IMPLICACIONS ECONÒMIQUES I SOCIALS.

202-205 ARQUEOBORN, EL PROJECTE DE RECERCA ARQUEOLÒGICA D'EL BORN-CMM

206-207 NOVES APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE LES MAJÒLIQUES DE POSSIBLE ORIGEN VALENCIÀ LOCALITZADES A LA CIUTAT DE BARCELONA

208-209 LA CIRCULACIÓ CERÀMICA A BARCELONA I EL SEU TERRITORI ADJACENT AL VOLTANT DELS SEGLES XV I XVII A TRAVÉS DEL SEU ESTUDI ARQUEOMÈTRIC

210-212 ARQUEOLOGIA I CIUTADANIA. EL PROTOCOL D'ACCÉS ALS REFUGIS ANTIAERIS DE BARCELONA

213 "EDIFICIS FERITS", UNA EINA QUE BUSCA LA PRESERVACIÓ DE LA MEMÒRIA AMB LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

215-218 BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA

219-226 TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTESIS

227-234 ENGLISH TEXT. SUMMARY

235-242 TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ

243-247 NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

Quan la degana de les sèries publicades pel museu, la revista *Cuadernos de arqueología e historia de la Ciudad* va veure la llum el 1960, tenia com a secretaris de redacció a Josep Maria Garrut i Anna Maria Adroer. Tots dos van ser, posteriorment, directors de la institució. L'Anna Maria va formar part del secretariat de redacció de la revista fins a 1969. Deu anys més tard el museu publicava la seva tesi, *El Palau Reial Major de Barcelona*, i un temps després va dirigir la casa entre 1985 i 1987, data en la qual va passar a fer-se càrrec de l'Institut Municipal d'Història per dos anys. L'Anna Maria ens va deixar el 28 de setembre de 2021. Fins a temps no gaire reculats venia sovint pel museu, sobretot mentre visqué un altre dels antics directors, Pau Verrié. Des d'aquí volem agrair-li el seu mestratge.

Anna Maria Adroer hi era, doncs, quan es va decidir tirar endavant els *Cuadernos* amb bon humor, com a “publicación aperiódica que el Museo edita a través de su Seminario de investigación científica y que gustosamente se intercambiará con otras revistas análogas”. Els flamants *Cuadernos* havien d'aplegar els treballs impulsats des del Seminari d'Arqueologia i Història de Barcelona que coordinava el director mateix, Frederic Udina, i també treballs històrics aliens, basats tant en fonts arqueològiques com en documentació escrita. Es van mantenir fins a 1980, amb el seu darrer número, el 18, ja intítulat en català *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat*, sota la direcció de Josep Maria Garrut.

Aquell mateix any de 1980 van deixar de sortir també les publicacions de recerca seriades de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, de manera que quan a principis de la dècada següent es va plantejar la renovació de l'Institut Municipal d'Història per donar un nou impuls a les entitats que n'eren membres (Arxiu Històric de la Ciutat, Museu d'Història de la Ciutat, Centre d'Arqueologia de Barcelona i Museu Monestir de Pedralbes), un dels primers temes que es van abordar fou el de crear una nova revista. La nova publicació havia de prestar atenció a tots els períodes històrics i a tots els mètodes en els treballs sobre la trajectòria de Barcelona. “La revista semestral *Barcelona. Quaderns d'Història* –deien Ramon Alberch i Ramon Grau en el primer número el 1995–, és l'òrgan d'expressió més general del treball científic desenvolupat per les dependències de l'Institut i pels investigadors que hi treballem, oberta a més a tots els estudiosos especialitzats en la nostra ciutat.”

Si bé el projecte de revifar l'Institut Municipal d'Història fou abandonat el 1996, quan es va constituir l'Institut de Cultura de Barcelona com a marc organitzatiu, *Barcelona. Quaderns d'història* va continuar com a revista del nou Seminari d'Història de Barcelona, dirigit per Ramon Grau i ubicat a l'Arxiu Històric de la Ciutat. (Hores d'ara, la sèrie compta amb 27 volums publicats, que constitueixen un compendi d'història urbana com poques ciutats tenen.)

Entre unes i altres circumstàncies, el propòsit d'unificar els sabers històrico-arqueològics i patrimonials de les diverses institucions municipals en una sola revista finalment no va quallar. El 2005, el Museu d'Història de la Ciutat va optar per una línia editorial pròpia, dins la qual s'inseria *Quarhis*, acrònim de *Quaderns d'arqueologia i història de la Ciutat de Barcelona*. Es reactivava així, en

---

temps de la direcció d'Antoni Nicolau, la revista creada per Frederic Udina. En aquesta segona època, ressaltava Antoni Nicolau a l'editorial del primer número, la revista s'havia de centrar en l'arqueologia de Barcelona de manera monogràfica. Havia d'acollir els treballs eixits del propi museu i d'altres actuacions arqueològiques sobre temes considerats rellevants a l'àrea de Barcelona i el seu entorn.

Quan el 2008 es va posar en marxa l'organització del sistema de publicacions actual del museu, es va optar per deixar *Quarhis* com era. El seu format i orientació eren propers als de la nova sèrie *Muhba documents*, però finalment es va decidir no tocar *Quarhis* com a revista autònoma d'arqueologia que tenia a Julia Beltrán de Heredia com a *alma mater*. Se'n va separar, però, la ressenya de les intervencions dutes a terme al municipi, que pel seu volum no hi cabien. Així va néixer l'*Anuari d'arqueologia i patrimoni*, editat fins al volum de 2010 pel Muhba i, després, pel Servei d'Arqueologia de Barcelona.

Quarhis ha tret fins al moment 14 números i cal felicitar l'equip que any rere any ha tirat endavant la revista, tant el seu comitè científic com el seu equip de suport intel·lectual i tècnic. Ha estat una tasca d'envergadura, només cal fer una ullada als exemplars publicats, tal i com s'explica a l'apartat "El Museu d'Història de Barcelona i l'arqueologia: 75 anys" inclòs, precisament, en el número 14.

La confluència entre la jubilació de Julia Beltrán de Heredia, el salt endavant en el món digital (amb altres formes d'edició i intercanvi de publicacions), la reorganització en curs del Muhba i del seu sistema de coneixement, així com l'impacte de la pandèmia, ens porten ara a repensar algunes qüestions en el número present i en els propers, per encarar sense presses aquest nou període. De *Quarhis* com a node d'irradiació de recerca arqueològica cap a d'altres institucions, que ha estat un objectiu fonamental en la seva segona etapa, a *Quarhis* com a node d'atracció, en primera instància, de metodologies i investigacions per mostrar la trajectòria històrica de Barcelona al museu.

En qualsevol cas, la primera cosa a fer és expressar l'agraïment a les persones que van formar part de l'equip de *Quarhis* en temps passats i a les que, per motius diversos, ens han deixat ara: Julia Beltrán de Heredia, Josep Maria Gurt que també s'ha jubilat, Isabel Rodà i Xavier Aquilué. No podem estar menys agraïts a les persones que han optat per continuar al consell: Josep Guitart, Magí Miret, Carme Miró, Miquel Molist, i als nous assessors i assessores que s'hi van incorporant i que ara com ara són Reinald Gonzàlez, Teresa Reyes i Queralt Solé. Amb l'equip del museu com a pal de paller: Nuria Miró, Emili Revilla i Daniel Alcubierre, i amb el ferm suport de Vanesa Triay.

L'objectiu a aconseguir és la màxima integració dels treballs arqueològics dins de les línies de recerca científica, publicació i programació del Muhba, convergint amb altres treballs històrics impulsats des del museu a partir de fonts escrites, orals o gràfiques, per substanciar de forma conjunta els temes clau del projecte del Muhba. Ara mateix, amb un especial interès, quant al mètode

---

arqueològic, pels treballs sobre dinàmiques prehistòriques al pla de Barcelona, pel paleoclima i el paleopaisatge, per la bioarqueologia i la paleopatologia, per la topografia i la morfologia urbana preindustrial (un clàssic a *Quarhis*), i per l'arqueologia industrial.

Cal avançar cap a una major confluència transdisciplinària entre tots els sabers d'un museu que es defineix com a “entitat patrimonial de coneixement urbà i construcció de ciutadania”. Un museu que s'ha de dedicar a explicar la ciutat en clau històrica, assenyalant-ne els moments de canvi i les grans continuïtats i mostrant-ne les geografies humanes i urbanes, plasmades en paisatges i conjunts patrimonials.

Arqueologia del conflicte i ciutadania és el tema focal del número de *Quarhis* que teniu a les mans. Respon a la demanda del Muhba de nous estudis per fer un salt endavant en la inserció dels testimonis de la guerra civil en la història de la ciutat –el museu té cura directa tant del Turó de la Rovira com del Refugi 307– en diàleg amb les memòries ciutadanes i en un context internacional ampli.

En aquest sentit, l'article de Jordi Ramos proporciona una metodologia i una sistematització molt necessàries en aquests moments de recuperació generalitzada dels testimonis de la tragèdia de la guerra civil i la postguerra. La proposta de Ramos per abordar història i patrimoni des de l'arqueologia del conflicte resulta especialment valuosa per a un museu de ciutat com el MUHBA amb vincles de recerca i treball amb ciutats diverses, europees i d'altres continents, a l'empara de l'Ajuntament de Barcelona.

Els altres dos articles de la secció monogràfica dialoguen estretament amb l'anterior. Per un costat, amb la contribució a la història urbana i les memòries ciutadanes de la guerra des de l'anàlisi arqueològica d'un espai especialment simbòlic, com proposa Laia Gallego-Vila a partir de les traces de les bombes llançades del 30 de gener de 1938 sobre la plaça de Sant Felip Neri. Per l'altre, amb l'aproximació al tema des de les arts de Fernando Prats, amb els nois i noies del programa educatiu En Residència, que transforma el coneixement arqueològic de la plaça esmentada en un saber viscut, en una apropiació dels fets, com expliquen Aidelman, Colell i Giner.

La part de *Notes i estudis* té també vincles estratègics amb les tasques del museu. El treball sobre la vil·la romana del Pont del Treball Digne, un assentament periurbà a l'ager de la ciutat de *Barcino*, i l'estudi de la inhumació d'un possible esclau a la necròpolis islàmica medieval vora el Born han estat rellevants per a la nova museografia al subsòl de la plaça del Rei i de les voltes romàniques del Palau Major.

Els altres textos d'aquesta part de la revista nodreixen línies de recerca en curs des de fa temps al Muhba sobre els primers pobladors de la plana i sobre l'alimentació en temps baixmedievals i moderns. Així mateix, esperem incorporar aviat als instruments d'anàlisi a l'abast les tipologies i cronologies resultants de l'exploració de les restes abocades al Rec Comtal.

Si, per acabar, feu una ullada a les seccions de *Noticiari* i de *Bibliografia* tampoc passareu fàcilment de llarg. Les recerques en curs que s'hi comenten mostren alhora el grau d'especialització i l'amplitud de camp necessaris per tenir-les a prop en diàlegs i seminaris i d'altres projectes futurs del museu, i no tan sols per a *Quarhis*.

El número segurament hauria agradat a l'enyorada Anna Maria Adroer, no tan sols per la seva condició de publicació *aperiòdica*, sinó pel fet que rere seu hi ha dues coses que no han canviat des d'aquella publicació inicial, corresponent a l'any 1960, en què ella va prendre part: no hi ha museu rellevant sense recerca, i no hi ha recerca fecunda si, d'una manera o altra, no es fa pública.

Joan Roca i Albert

Director del MUHBA

MU·HBA MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

**MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)**

Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
museuhistoria@bcn.cat
barcelona.cat/museuhistoria

Ajuntament
de Barcelona